

Cada palabra pesaba, cada palabra medía. **Palabras de gabanza sobre Antón Santamarina**

Francisco Fernández Rei

Real Academia Galega

Instituto da Lingua Galega. Universidade de Santiago de Compostela

ilgpaco.rei@usc.gal

Quero agradecer a invitación das entidades organizadoras para facer a *laudatio* de Antón Santamarina e, moi particularmente, agradézolle a Charo Baleirón Sónora, coordinadora de Innovación Pedagóxica e Dinamización Lingüística das Escolas Católicas-Galicia, e a Chus Gómez Sanjurjo, coordinadora da editorial Rodeira. As dúas foron alumnas miñas na licenciatura e nos cursos de doutoramento a mediados da década de 1990: a Charo dirixinlle no doutoramento un estudo sobre o galego de Padrón e a Chus unha tesíña sobre Frades, o seu concello.

As dúas traballaron en proxectos do Instituto da Lingua Galega (ILG). Charo non foi alumna de Antón Santamarina, pero colaborou con el na base de datos lexicográfica do que sería o *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (TILG). Chus participou comigo no proxecto do *Atlas Lingüístico Galego* e, sobre todo, con Manuel González no vol. III *Fonética* (1999).

1.

Antes de comezar a miña gabanza,¹ vou ler o poema “Fábula”, soneto en arte menor con versos octosilábicos, dedicado “Ó Antón Santamarina, da Fonsagrada”, que Darío Xohán Cabana publicou en *Patria do mar* (1989):

En certa montaña brava
un home sabio vivía,
e nas palabras que oía
sempre fervellando estaba.

Cada palabra pesaba
cada palabra medía,
e un brillo que non había
na nosa lingua brillaba.

E aquel home pensativo
volvíanos tan fermosa
cada palabra da tribo

porque tiña a man lixeira
pra collela coma rosa
sen abala-la roseira.

A primeira vez que vin a Antón Santamarina debeu ser en febreiro do 1973, cando apareceu un día na clase de Filoloxía Románica de 4º curso para impartir unhas leccións de latín vulgar en substitución do catedrático da materia, o asturiano Constantino García. Aínda que xa pasaron 51 anos, lembro perfectamente a súa longa barba (“a lo Adán”, dicía algún) e o seu ollar cravado máis na mesa que no alumnado. Non sabería dicir se eses días viña á clase cos coloridos xerseis que lle calcetaba a súa sogra, unha progresista farmacéutica compostelá.

1 Este texto é unha revisión actualizada do meu artigo “Antón Santamarina: unha vida de xenerosa entrega á construción e á dignificación da lingua galega” (2008). Lino na homenaxe que se lle fixo a Antón Santamarina nas *XX Xornadas de Normalización Lingüística*, organizadas polas Escolas Católicas-Galicia, con patrocinio da editorial Rodeira e co apoio da Secretaría Xeral da Lingua da Xunta de Galicia. O acto celebrouse en Santiago de Compostela no Consello da Cultura Galega o 22 de novembro do 2024.

Antes do remate do curso, Constantino García, que daquela tamén era o director do Instituto da Lingua Galega creado había dous anos, estaba a realizar un proxecto de recolleita de léxico oral por todo o dominio lingüístico galego. Nunha das clases invitou o alumnado a participar nel. Falounos de ir vivir un mes enteiro a unha localidade galega, da costa ou do interior, da Galicia administrativa ou das comarcas estremeiras, para recoller o léxico e a cultura inmaterial asociada a el, con que despois se podería redactar unha tesíña ou memoria de licenciatura.

Acudín a esa chamada porque quería traballar sobre o galego vivo. A persoa que nos animaba a facelo para min era un excelente profesor, que convertera en atractiva unha materia, en principio, árida como era a filoloxía, e que facía un seguimento do labor de cada estudante, insólito naquela universidade compostelá de finais do franquismo. Ademais, nas súas clases aprendín, máis ben intuín, que co material da lingua galega, practicamente inexistente nos manuais de romanística que estudabamos, podía facerse ciencia. Daquela, a nivel académico, case todo estaba por facer sobre a lingua propia de Galicia.

Cando cheguei á reunión do proxecto —era nunha das aulas da vella Facultade de Filosofía e Letras, na actual Facultade de Xeografía e Historia—, con Constantino García estaba o profesor que semanas atrás nos explicara fonética do latín vulgar e que agora termaba dun mapa do dominio galego cunha serie de puntos marcados. Nesa reunión comprometinme a ir, xunto con Manuel González, un mes á vila mariñeira de Cariño (daquela aínda era unha parroquia de Ortigueira) e outro mes á Ferrería, parroquia do concello lugués do Incio. Igual que os demais estudantes que íamos facer traballo de campo nese verán do 1973, entre os que tamén estaba Rosario Álvarez, tiven que pasar pola sala de profesores do antigo Departamento de Filoloxía Románica, onde Antón Santamarina nos deu material para enquisar e nos guiou na consulta da bibliografía sobre a cultura galega, no meu caso da Galicia mariñeira e tamén da rural.

Así foi como empecei a tratar a Antón, que acabaría sendo o irmán maior que non tiven. Na sala en que traballaba, que era relativamente ampla, estaba Guillermo Rojo, a quen eu coñecía de

telo visto en carteis de Voces Ceibes, colectivo de canción social ou de protesta en galego, creado en Santiago en maio do 1968 á calor das loitas universitarias que estralaran ese ano na cidade compostelá, e tamén porque unhas semanas antes Guillermo viñera vixiar un exame de literatura galega medieval, materia que impartía Ricardo Carvalho Calero. Estaba Xosé Luís Couceiro, daquela con moito pelo, que sería profesor meu no curso seguinte; lembraba a súa cara de cando eu asistira ás primeiras clases de Lingua Italiana, que se impartían no baixo do actual ILG, e alí estaba Couceiro para presentar a profesora, italiana ela.

Estaba Ramón Lorenzo, a quen coñecía ben, porque acababa de ser seu alumno dous cursos seguidos e era dos que lle ía sempre ás clases, mesmo ás das nove da mañá. Na sala tamén traballaba unha muller, que co tempo souben que era Carme Ríos Panisse, “Menani”, quen me orientaría meses despois ó empezar a redactar unha tesíña sobre a cultura mariñeira de Cariño, no Ortegal. No 1968, Menani presentara a súa tesíña sobre a vida mariñeira de Sada, a primeira dunha fala do noso litoral. Moito me chamara a atención que o profesorado desa sala de traballo falase só en galego con total naturalidade, mesmo con nós outros estudantes, pois nas aulas o seu uso non era o habitual.

Sen sabelo, en maio ou xuño do 1973, andaba eu entre os piares do ILG, que seguramente estaban a redactar o *Gallego 3*, derradeira entrega dun método para o ensino da lingua. Quen me ía dicir a min, daquela practicamente analfabeto na lingua que me transmitiran meus pais, que axiña me integraría plenamente nese Instituto e que co tempo ía gozar da inmensa honra de ser coeditor dos libros de homenaxe de tres dos alicerces desa institución: o de Constantino García no 1991, o de Ramón Lorenzo no 2006 e o de Antón Santamarina no 2008. E ademais, no seu día ser eu quen gabase publicamente (*chufase*, diría Antón e a xente de Lugo) o labor deses tres mestres e, sobre todo, bos amigos, a pesar da diferenza de idade entre nós.

2.

A comezos da década de 1960, Antón baixou da montaña de Lugo a Santiago para estudar Filosofía e Letras e no Departamento de Filoloxía Románica quedou como profesor e investigador; pero cada agosto desandaba o camiño de Compostela á Fonsagrada para se bañar nas augas do Suarna e nas do mitolóxico Navia, para axudarlles a seus pais na recolleita da herba seca e noutros labores do campo, ou para se mergullar na fala popular da infancia, da que tirou material para traballos sobre o léxico e a gramática do galego.

Forma parte do ILG desde que este centro de investigación da Universidade de Santiago de Compostela (USC) fora ideado por Constantino García. É coautor do exitoso e pioneiro método en tres volumes con que o Instituto comezou o seu labor de extensión universitaria: *Gallego 1* (1971), redactado en castelán, para principiantes; *Gallego 2* (1972), en galego, para ampliación e perfeccionamento; *Gallego 3* (1974), tamén en galego, onde se trataban algúns problemas estritamente gramaticais e se daban consellos sobre o emprego da lingua para evitar hiperenxebrismos, barbarismos, castellanismos, lusismos e outros -ismos, á vez que se presentaba un panorama da cultura galega con textos redactados por especialistas.

Sobre a súa participación nese manual, Xesús Alonso Montero, que foi profesor seu en Lugo no curso Preuniversitario, na resposta ó discurso de ingreso de Antón na Real Academia Galega no 1998, manifestou:

Sen faltar ó respecto a ningún dos ilustres colaboradores desta triloxía, tan oportuna e eficaz, daquela, para o ensino do galego, como demostran os miles de exemplares vendidos, teño a evidencia de que a man de Antón Santamarina está moi presente na elaboración e na redacción destes beneméritos manuais. Falo da man, pero eu vexo, coa mesma claridade, o espírito e o compromiso de Antón Santamarina. (Santamarina 1998, p. 82)

Con Constantino García proxectou e puxo en marcha o *Atlas Lingüístico Galego* (ALGa), que permitiu coñecer o estado do galego oral cando era practicamente unha incógnita no eido da romanística. Moito antes da súa publicación, o material dese atlas foi un

dos principais esteos en que se apoiou o ILG para redactar as súas propostas de codificación morfolóxica e léxica. A normativa vixente débelle moito ó material do ALGa, sobre todo nos paradigmas verbais e na morfoloxía pronominal.

Despois do Real Decreto de 20 de xullo do 1979 do Ministerio de Educación relativo á incorporación do galego á ensinanza non universitaria, na Xunta de Galicia preautonómica creouse, a comezos da década de 1980, a Subdirección Xeral do Ensino da Lingua Galega da Consellaría de Educación e Cultura, da que se ocupou Antón. No ano e pico que desempeñou ese cargo, coa inestimable colaboración doutro soñador, Xoán Babarro, adiantado na redacción de material escolar en galego e do ensino en galego, puxo en marcha un plan de emerxencia de cursos de lingua para o profesorado de Ensino Xeral Básico, similar ó que había en Cataluña, pero adaptado á situación de Galicia. Asemade sentou as bases para a introdución do galego en todos os niveis do ensino non universitario e para o seu emprego como lingua vehicular noutras materias. Con todo, garda unha lembranza moi agridoce desa súa primeira e única incursión política. Por outra parte, como secretario da Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia, comezou daquela a redactar informes para restaurar e oficializar os nomes galegos dos lugares, das parroquias e dos concellos.

Referente fundamental na codificación do galego moderno, participou en diferentes comisións en que se teceu e desteceu a norma ortográfica e morfolóxica do idioma, á vez que coordinou, xunto con Manuel González, o *Vocabulario ortográfico da lingua galega*,² onde figuran os alicerces da práctica totalidade das entradas dos dicionarios e dos vocabularios temáticos de finais da década de 1980 á actualidade. No seu labor investigador no eido da lingua é autor de traballos pioneiros sobre o verbo, o adverbio, a gheada, a norma e o estándar; e de publicacións historiográficas sobre as nosas gramáticas e dicionarios.

A todo o anterior hai que engadir que introduciu a lingua galega na modernidade, pois desde o primeiro momento foi acollendo

2 No 1989, o ILG e a RAG editaron provisionalmente o *Vocabulario*. Despois da reforma normativa do 2003, as dúas institucións fixeron no 2004 a edición impresa e á vez pendurárono na rede.

nas súas investigacións a informática e as vantaxes da revolución tecnolóxica recente. O *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (TILG), iniciado no 1985 e elaborado baixo a súa dirección, é un proxecto precursor dos córpora textuais contemporáneos. Desde o 2005 está accesible na rede e desde aquela aumentouse progresivamente. Conta cuns 3 000 textos, desde 1612 (o soneto de Pedro Vázquez de Neira) ata 2013. Contén textos literarios de distintos xéneros, textos non literarios (publicacións periódicas dos séculos XIX e XX, prosa científico-técnica etc.) e un bo quión de narracións orais de todo o dominio lingüístico, mesmo das variedades estremeiras.

Actualmente o TILG inclúe uns 30 millóns de formas gráficas e anotadas con etiquetas morfosintácticas correspondentes a 74731 lemas diferentes, onde se integran todas as variantes; p. ex., en *azucres*, as formas *azúcar*, *asúcar*, *azucres*, *asucres*, *zúcaro*, *zucres* e *sucres*. Antón leva anos, el só, redactando un dicionario galego baseándose, fundamentalmente, no material literario e oral do TILG. Ten completada a letra *c*, con 10 820 entradas, que lle custou uns dez anos, e hai uns cinco anos que empezou coa letra *d*, e o que lle queda, pois vai na entrada *descoñecer*.

No ILG proxectáronse compilacións de textos lexicográficos de difícil acceso, reunidos nun único soporte ou plataforma para facilitar a consulta e favorecer a utilización dos datos. O pioneiro foi o *Diccionario de dictionarios*, dirixido por Antón. O corpus da primeira edición en CD-ROM, do 2000, contiña once obras relevantes da lexicografía galega premoderna (1863-1961). Nos seguintes anos aumentou o corpus inicial, de xeito que a terceira edición xa abrangue desde as contribucións do padre Sarmiento, de finais do século XVIII, ata textos de finais do século XX.

Aínda que orixinario da alta montaña de Lugo, como xa sinalei, é un excelente coñecedor do léxico mariñeiro. Xunto con Carme Ríos Panisse, participou no proxecto *Léxico de los marineros peninsulares*, dirixido por Manuel Alvar, para o que nos anos 1973 e 1974 enquisaron once dos quince portos galegos e tamén tres do litoral portugués de entre o Miño e o Douro. Sen afastarse da beiramar, colaborou con Carme Ríos na recollida de léxico da flora e da fauna en 57 portos de Ribadeo á Guarda (a práctica totalidade dos

portos de Galicia) e tamén no das Figueiras de Castropol, na beira asturiana do Eo, e no de Caminha, na beira portuguesa da foz do Miño; ademais, redactou anotacións etimolóxicas sobre a nomenclatura dos invertebrados e peixes de todo o noso litoral.

Todo ese traballo de campo complementouno coa organización de congresos e xornadas sobre o galego e outras linguas románicas minorizadas. Sempre estivo accesible da mañá á noite: primeiro na vella Facultade de Filosofía e Letras da praza da Universidade, logo na Facultade de Filoloxía da praza de Mazarelos e, desde maio do 1984, na actual sede do ILG, tamén na praza da Universidade, a súa outra casa, máis ben a “súa” casa, para asesorar e axudar estudantes, colegas e outra xente que a el acudían (e acoden) para consultas, especialmente de docencia e de investigación.

Tamén atendeu e mantén contacto con persoas alleas á universidade interesadas en calquera aspecto da lingua e da música popular galega, que son as súas dúas grandes paixóns, xunto coa lectura de todo tipo de libros coa que trata de saciar a inmensa arela de coñecemento. Somos moitos, e de varias xeracións, os que podemos dar fe da súa sabedoría e xenerosidade.

3.

É un afeccionado á gaita de fol, desde que o seu tío e padriño Antón Santamarina, mestre en Guitiriz e persoa preocupada polo galego, lle regalou unha cando era mocío. Anos despois, á parte de aprender tamén a tocar a zanfona, o seu interese pola música e a poesía popular callaría na edición dos sete volumes do monumental *Cancioneiro popular galego* publicados entre 1984 e 1995 e asinados conxuntamente pola etnomusicóloga suíza Dorothe Schubarth e por Antón, *Cancioneiro* do que acaba de falarnos na súa conferencia.³

3 Antes de dar con Antón Santamarina, Dorothe Schubarth acudira a outras persoas, que non lle abriron a porta e que ignoraron o *Cancioneiro* unha vez publicado, mentres fóra de España si era recoñecido. Sobre isto dicía Antón no 1996: “Naturalmente antes de vir petar á miña porta xa fora petar a outras, pero en xeral non foi ben recibida, ben porque as posibles colaboracións que podía recadar tiñan que vir dos musicólogos que daquela traballaban en Galicia e que a consideraban un pouco intrusa (aínda hoxe non coñezo ningunha reseña do noso libro feita en Galicia: fana en Romanía, en Austria, en Eslovenia, na República Checa, pero aquí non); e outros porque lles parecía que

Son testemuña das moitas horas que Antón lle dedicou ó labor de edición dese *Cancioneiro*. As cantigas que Dorothé recolleira moitas veces interpretáranse entre *cinzarros* de vacas ou no fragor dunha taberna, polo que non sempre era doado transcribilas: nunha época en que non había ordenadores, facer unha clasificación de tantísimo material foi unha tarefa realmente meritória, o que fixo que se acabase convertendo nun experto no romancero hispánico.

Dorothé chegara a Galicia no 1978 e volveu a Suíza no 1987 para ensinar na Musikhochschule da Musik-Akademie de Basilea. Marchou tan silandeiramente coma chegara, logo de instalarse en Santiago nunha casa velliña na rúa do Castrón d'Ouro, con pinqueiras, e máis tarde nun modesto baixo da rúa da Senra. Uns días antes de partir, invitoume á súa casa, onde vivía con total austeridade e con absoluta entrega á transcripción musical das gravacións que recollera en 82 concellos de Galicia e en trece das comarcas estremeiras; ó despedírmonos, regaloume dúas plantas en cadanseu humilde tarro de barro de Buño.

A finais do 1996, despois de que Carme Hermida e mais eu publicáramos o audio-libro de gravacións orais *A nosa fala. Bloques e áreas lingüísticas do galego*, Dorothé regaloulle a Carme varias cassetes con contos populares que recollera no traballo de campo do *Cancioneiro*. Nestes momentos Carme ten preparada unha escolma deses contos que, de publicarse no 2025, sería unha excelente homenaxe á musicóloga suíza que lle entregou tantos anos da súa vida a estudar o noso folclore musical.

E despois deste inciso, volvo a Antón. Presidiu a asociación Ulteira, que ten un grupo de música folk, e seguiu con moito interese o agromar de tantos grupos de música popular. Unha das cousas que non lle gusta é que, como a maioría deles no traballo de campo andan á procura do “auténtico”, moitos acaban cantando textos en castelán (ou mesturas de castelán e galego) que recolleron de informantes supostamente moi enxebres.

comparti-las gravacións os ía facer máis pobres. Por iso, quizais porque eu non era do gremio dos musicólogos e dos cantantes non tiven inconveniente en lle axudar” (Fernández Rei 1997, p. 378). Este texto é a primeira recensión do *Cancioneiro* feita en Galicia, como sinalou Antón na conferencia “Letras Galegas. O cancionero popular galego”, nas *XX Xornadas de Normalización Lingüística*, organizadas polas Escolas Católicas-Galicia (22 de novembro do 2024).

4.

Desde hai case 50 anos teño a sorte de gozar ininterrompidamente do seu inmenso saber sobre o galego e sobre as diversas linguas románicas, e tamén sobre eidos alleos á lingüística. Por el, hai moito tempo descubrín a beleza dos cantares occitanos interpretados pola maorí neozelandesa Kiri Te Kanawa; e por el souben de bos intérpretes de música clásica e da música popular de moitos países.

Desde finais do 1976, en que comezaron uns seminarios plurais promovidos polo ILG para acadar a unificación das normas lingüísticas do galego, ata a reforma normativa do 2003, con Antón vivín, case día a día, a interminable *questione della lingua* galega, isto é, os debates sobre a norma e sobre a esencia mesma do galego moderno, que se poden sintetizar en dúas posicións: o galego hoxe é unha lingua independente do portugués, de aí a necesaria codificación dun galego identificado; ou é unha variedade satelizada da lingua portuguesa, de aí a súa necesaria reintegración nesta lingua. O labor do ILG viuno con simpatía moita xente que, maioritariamente, calou, pero que apoiou as súas propostas de codificación. Outra xente foi moi reticente, mesmo con críticas asañadas e prolongadas no tempo contra o labor científico do Instituto e contra os seus malevolamente alcumados “comedores do galego”. As hemerotecas están inzadas de testemuños disto.

A finais da década de 1970 —tería eu 26 ou 27 anos—, cando estaba integrado no ILG, coñecía ben o seu funcionamento e o moito que estabamos a facer polo idioma unhas poucas persoas dentro del, sen axuda económica da USC nin da Xunta de Galicia —esta aínda non existía—,⁴ con moita inxenuidade pregunteille a un político nacionalista por que se metían sempre co Instituto e nunca coa Academia. Respondeume: “Un dito chinés di que non se tiran pedras contra unha árbore sen froito”. Tiven moi presente este dito nos anos de chumbo do conflito normativo, cando a potestade legal da normativa era da Academia desde o 15 de xuño do 1983,

4 Na década de 1970 a principal axuda económica do ILG era unha subvención da Fundación Barrié de la Maza, que no ano da súa creación no 1971 era de 100 000 pts. anuais e que no orzamento do 1980 ascendía a 600 000 pts. Tamén contaba con subvencións modestas das fundacións Fingoi de Lugo e Penzol de Vigo.

pero o albo dos ataques sempre era o ILG como institución ou algúns membros e, en todo caso, o ILG-RAG.

Nos seus moitos anos de docencia na USC, igual que outros compañeiros seus da área de Filoloxía Románica, Antón levou unha especie de dobre vida académica: pola mañá, na Facultade, explicaba as inscricións latino-vulgares de Pompeia, o *Appendix Probi* e o mapa das actuais linguas románicas, ou ben debullaba a evolución do italiano a partir de textos poéticos, coma o fermosísimo “Chiare, fresche e dolci acque” de Petrarca; e polas tardes (e fins de semana), no ILG, investigaba sobre o galego.

Nos seus 40 e tantos anos de profesor universitario, a investigación foi a súa gran paixón, en que non escatimou horas nin días, agás o sagrado mes de agosto para ascender ás montañas da súa infancia. Tal como ten manifestado nalgunha entrevista, nin a xestión nin os cargos foron a súa debilidade:

A verdade é que a miña vocación política é nula e, francamente, se nalgunha ocasión estiven en política ou tiven cargos, incluso o de Director do Instituto da Lingua, foi máis ben por cubrir necesidades, e non polo pracer que me proporcione a min estar nestes postos de responsabilidade para os que, por outra parte, non vallo. (Lama 1997, p. 20)

Considérome ben afortunado por gozar desde hai tantos anos da amizade deste “filólogo sabio, austero e abnegado”, en palabras de Xesús Alonso Montero; deste “sabio gardián das palabras da tribo” e “barco nodriza permanente, onde moita xente cargou carburante científico”, como hai anos mo definiron amigos comúns; deste mestre que cos seus discípulos debulla de vagar “a espiga antiga das palabras, a mazaroca da tribo que non se rende, nin recúa, nin se abaixa: o río dos nosos avós, coa esperanza de que poidan beber e mergullarse nel algún día os nosos netos”, como escribiu Víctor F. Freixanes; deste home sabio que “nas palabras que oía / sempre fervellando estaba” e que “cada palabra pesaba / cada palabra medía” para que o galego brillase, como se conta no poema “Fábula” que lle dedicou Darío Xohán Cabana e que lin no comezo da miña intervención.

Botando unha ollada á traxectoria vital de Antón, a súa figura represéntaseme como o Galahaz de *Na noite estrelecida* de Ramón Cabanillas, escritor a quen tanto admira poética e lingüisticamente. O Galahaz do vate de Fefiñáns foi

sempre adiante, foi rompendo camiño;
e rubindo as valgadas verdegaias do Miño,
traspasou o lindeiro dun xardín encantado
onde todo en silencio durmía repousado

e así ata dar co cáliz do Sant Grial na montaña milagreira do Cebreiro-Monsalvat. Antón é un Galahaz que leva toda a vida mergullado no galego oral e literario na procura da copa sagrada da Palabra.

5.

Os que o tratamos sabemos que é unha persoa tolerante e respectuosa, humilde e xenerosa de máis. Realmente, o que sempre arelou ferventemente foi ler e escoitar música clásica mentres consultaba manuais e artigos de romanística ou mentres estudaba o léxico galego e os nosos topónimos. E de facer bo tempo, o que lle gusta, de sempre, é patear no solpor (desde hai un tempo no final da mañá) os barrios da cidade de Santiago e as aldeas do concello, polo que podería redactar unha excelente guía dos arredores de Compostela, e tamén unhas memorias para contar como se foron transformando os barrios e as rúas da cidade nas últimas décadas, así coma os carreiros das beiras do Sar e do Sarela. Pasea sempre na compañía de Menani, nai dos seus fillos Cibrán e Duarte, ós que educaron con amable intransixencia no uso diario da lingua galega.

Con Antón compartín accións e soños por unha Galicia máis rica e máis culta, co galego plenamente normalizado en todo o seu dominio, incluídas as comarcas estremeiras de Asturias, León e Zamora, onde temos acudido a finais dos anos 80 e comezos dos 90 do pasado século mesmo en días de invernia, con moito frío e ás veces con neve —para el debía ser tempo de inverno normal, mentres que para min, criado á beira do mar da Arousa, era un tempo máis ben “infernál” —, coa finalidade de apoiarmos o labor de persoas e de

colectivos que, tendo practicamente todo en contra, trataron (e tratan) de defender o galego co tesón, coa paixón e co entusiasmo que en Galicia foron esmorecendo desque as autoridades introduciron a lingua nunha gaiola de ouro.

Hai tres semanas, o sábado 2 de novembro, Antón non puido acompañarnos a Xosé-Henrique Costas e a min a Castropol, na beira asturiana da ría de Ribadeo, á asemblea de Axuntar, Asociación prá normalización del galego de Asturias. Este colectivo é un pequeno David que nestes momentos está enfrontado xudicialmente a un xigante Goliat, o Goberno do Principado, para impedir que este imponha, co asesoramento científico da Academia de la Llingua Asturiana, o glotónimo *eonaviego* (e lingua eonaviega) para a variedade galega falada entre os ríos Eo e Navia, que oficialmente en Asturias se denomina “gallego-asturiano”, termo creado por Dámaso Alonso para designar a modalidade lingüística da Asturias occidental: “una región políticamente asturiana, lingüísticamente gallega, con influjo asturiano decreciente, según se avanza hacia el Eo”, en palabras do propio Dámaso.

O mes de maio do 1999, Antón e eu, xunto con doce alumnas e alumnos meus dos cursos de doutoramento e tres da licenciatura, fomos ós somontes da serra de Gata, que el non coñecía, a un congreso sobre as falas galaico-portuguesas de Cáceres; polo camiño preguntoume: “I-eso non será un portugués castelanizado?”. Non lle contestei. Chegamos a Valverde do Fresno e a San Martiño de Trebello, mirou, sentiu falar, falou coa xente... e acabou por lle dicir a Xosé-Henrique Costas, que levaba anos estudando esas falas: “Pode non parecelo, pero tiñas razón: se algo é, é galego”. Costas non daba contido a emoción ante as palabras do sabio da Fonsagrada.

Desde hai tempo téñolle notado un certo pesimismo polo futuro da lingua galega, á que consagrou toda a súa vida, e motivos non lle faltan, sobre todo nestes momentos. Segue sendo o romántico nacionalista que coñecín a mediados da década de 1970, aínda que bastante escéptico, pois os anos non pasan en balde e as ilusións van marchando.

Con todo, como desde que sendo estudante universitario presidíu O Galo, a primeira dunha rede de asociacións culturais que coma cogomelos (ou fungos) no outono apareceron por toda

Galicia, segue a apoiar calquera causa que teña que ver coa dignificación deste país e da súa lingua, e tamén coa dignificación da xente humilde, sexa cal sexa a súa procedencia, porque nunca esqueceu que foi un neno labrego, coma o Balbino de Neira Vilas, e balbinos eran os nenos e nenas da súa aldea. Ata a apertura no 1964 dunha pista á Fonsagrada, a esta vila só se podía acceder a pé, dacabalo ou en carro de bois. Á súa aldea a luz eléctrica normal chegou no 1985, anos despois de que a cola do encoro de Grandas de Salime anegase terreos da parroquia de San Martín de Suarna onde nacera e se criara.

Con Antón teño viaxado intelectual, e tamén fisicamente, polo mapa europeo das linguas románicas, sobre todo, polo das minorizadas. E con el, e con outros compañeiros do Instituto da Lingua Galega, compartín a irrepertible travesía de recollermos en peiraos e praias, en camiños e serras unha lingua considerada de pobres, infravalorada polas persoas informantes por mor do secular desprestixio do galego e pola práctica ausencia de usos formais; unha lingua que, unha vez depurada, da mellor maneira que sabemos, levamos un bo quiñón de anos devolvéndolla á sociedade galega que a creou.

Deste xeito, as persoas investigadoras do Instituto queremos contribuír á construción da Patria da Lingua de todos os galegos e galegas, dos de nacemento e dos de corazón, da xente que fala galego e da que arelamos que o acabe falando. E mentres tanto, continuamos a travesía cara a esa Ítaca, porque aínda quedan ben de illas, peiraos e praias onde fondear, atracar, abarloado... e gozar.

Parabéns, amigo Antón, por esta merecida homenaxe.

Remato adaptando un dito dos vellos mariñeiros de Cambados entre os que me eu criei:

Que os ventos lle sexan portantes á lingua galega!

Referencias bibliográficas

- Fernández Rei, Francisco (1997). O folclore musical galego do final do milenio: o *Cancioneiro* de Schubarth e Santamarina. *A Trabe de Ouro*. 31, 373-383.
- Fernández Rei, Francisco (2008). Antón Santamarina: unha vida de xenerosa entrega á construción e á dignificación da lingua galega. *A Trabe de Ouro*. 76, 603-609.
- Lama, María Xesús (1997). Entrevista co Profesor Antón Santamarina Fernández. Director do Instituto da Lingua Galega. *Galicien Magazin*. 3, 19-23.
- Santamarina, Antón (1998). *A linguaxe e as linguas: Ramón Piñeiro revisitado ós 30 anos do seu ingreso na Real Academia Galega*. Vigo: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.143>